

MIRJANA GROSS

Metodološki problemi strukturalne historije
s posebnim obzirom na stupanj razvoja
jugoslavenske historije

U mnogim zemljama Evrope i Amerike s tradicijom historijskog istraživanja iz 19. stoljeća smatra se da je historijska znanost u teškoj krizi. Prevladava uvjerenje da historija nije važna za naučni i tehnološki napredak svjetske civilizacije. Tehničko-industrijski razvoj već je prije prvoga svjetskog rata utjecao na početak preobražaja etablirane tradicionalne historije. Pojam »historija« tada je obuhvaćao uglavnom političku historiju koja je svojom individualno-hermeneutičkom metodom davala temeljni obrazac za historijsku znanost uopće. Pri tom društveno-ekonomska područja i nadindividualne strukture i procesi nisu uglavnom bili uključeni u djelatnost ceha historičarâ.

Kada su oko polovice 18. stoljeća nastali uvjeti da se tradicionalna svijest pretvori u historijsku svijest, moralo je također doći do povezivanja mnogobrojnih izoliranih historijâ-priča u jedinstvenu »historiju« koja je subjekt i objekt same sebe. Očigledno je da se ta *historija* (u jednini) ponovo raspada u *historije* (u množini) kao retrospektive, tj. skladišta podataka koja su potrebna društvenim znanostima za konstrukciju njihovih teorija. Zato se historijska znanost očajnički bori za svoju disciplinarnu samostalnost i mora imati snažne argumente da je opravda. Sve je jasnije da se historičar ne može baviti samo kritikom izvora nego da mora obratiti posebnu pažnju kritici tradicije historijske znanosti i one historiografije kojoj daje svoje priloge, tj. i »samokritici«.

* Urednički odbor *Časopisa za savremenu povijest* smatra da su diskusija i konfrontacija mišljenja o problemima metodologije povijesti posebno značajni za jugoslavensku historijsku znanost. Zbog toga objavljuje referat Mirjane Gross sa Novosadskog kongresa historičara Jugoslavije, koji je izazvao različita reagiranja. Budući da se u sarajevskom časopisu *Dijalog*, koji je manje pristupačan povjesničarima, pojavila kritika toga referata iz pera Branislava Đurđeva, Urednički odbor drži korisnim da se i ta kritika ovdje ponovo objavi, što je drug Đurđev spremno odobrio. Urednički odbor ujedno je zamolio i drugaricu Gross da svoj odgovor Đurđevu objavi u ČSP, kako bi se čitalac na jednom mjestu mogao upoznati s problemima o kojima je riječ.

Historija se nalazi pred promjenom paradigme, tj. općeprihvaćenih normi koje pružaju nauci »model-probleme i rješenja« u određenom razdoblju.¹ To, uz ostalo, pokazuje i dugogodišnja sumnja u dosadašnje okvire historičareve prakse, unutar kojih se sve teže postavljaju istraživačka pitanja i postižu zadovoljavajući rezultati. Danas je životno pitanje historijske znanosti njeno probijanje prema novim metodama i novoj spoznajnoj teoriji. U vezi s tim ciljem raste interes za teoretske aspekte i praktičnu primjenu strukturalne analize uz pomoć koje se »historija«, ako se ne želi raskomadati u »historije«, nastoji održati i postati društvena znanost.

Metodološka diskusija ne obraća slučajno najveću pažnju mjestu historije u sistemu društvenih znanosti, njenom predmetu, načinu postavljanja istraživačkih pitanja i metodama njihova rješavanja. Pri tom postoje vrlo različita mišljenja. Unutar tih traganja važno je pitanje: kako procuđavati društvene strukture i pokrete, tj. tema koju na svom dnevnom redu ima naš kongres i koja određuje izbor podataka za ovu informaciju.

Neophodno je razračunavanje s normama tradicionalne historije koja utvrđuje pojedinačne, neponovljive povijesne činjenice i zatim daje izvještaj o njima kao o nizu lokaliziranih događaja. Ne može se više održati staropozitivističko shvaćanje da hipoteze nastaju automatski iz proučavanja pojedinačnih činjenica na temelju obavijesti iz izvora i da se objašnjenje sastoji iz niza pojedinačnih uzroka i posljedica. Pobornici strukturalne historije smatraju da tradicionalna historija malo pridonosi razumijevanju i objašnjavanju ljudskog društva u prošlosti i sadašnjosti. Ona je, doduše, izgradila empirijske kriterije za kritiku izvora, no njeni su postupci dovoljni samo za uski sektor povijesnih činjenica. Njena trajna metodološka dostignuća mogu se, uglavnom, primijeniti samo na kronološki sređenu naraciju i zato se moraju dopuniti. Tradicionalna historija zapravo je samo kao politička historija bila »prava historija«. Zato su uz nju nicale »historije« koje se bave aspektima zbilje izvan političkog područja. Tradicionalna koncepcija nije našla vezu između »historije« i »historijâ«. Kako je danas postalo nemoguće da »historija« i dalje ostane pojam koji se prije svega primjenjuje na političko područje, pojavila se opasnost da se »historija« rastvori u »historije« kao inventar podataka za pojedine društvene znanosti. Strukturalna je historija reakcija na to stanje.

Proces mijenjanja paradigme historijske znanosti sustavno se problematizira od pedesetih godina istodobno s usponom ahistorijskog strukturalizma u društvenim znanostima na »Zapadu« i s destalinizacijom koja je barem odškrinula vrata postepenom potiskivanju vulgarnog marksizma. Pogotovu u drugoj polovici šezdesetih i u sedamdesetim godinama postižu se znanstveni rezultati koji nose obilježja strukturalne historije.

Interes za metodologiju historijske discipline nezadrživo raste, kao što pokazuje nepregledna metodološka literatura.² Konfrontacija s ahistorij-

¹ *Thomas S. Kuhn* (Thomas S. Kuhn), *Struktura naučnih revolucija*, Beograd 1974, Sazvežđa, 40.

² *B. Grafenauer*, *Problemi metodologije istorijskih nauka u sverlu nekoliko novih radova o metodologiji istorije*, JIC 1, 1965, 41-68; *M. Gross*, *Na putu k budućoj historijskoj znanosti*, *Casopis za svremenu povijest*, II, 1977, 37-65.

skim strukturalizmom i s društvenim znanostima uopće dobiva nove oblike. Marksistička »renesansa« obuhvaća sve društvene znanosti i historiju, pa obruč dogmatskog marksizma i dalje puca možda manje u deklaracijama a više u toku stvarnog istraživanja.³

Pedesetih godina počele su velike rasprave o pojmu strukture i socijalne strukture u sociologiji i etnologiji, o pojmu strukture u lingvistici i psihologiji, o odnosu geneze i strukture i o strukturalizmu kao metodi, ideologiji i modi.⁴ Pojam »strukturalna historija« pojavio se u francuskih »analista« (»škole« oko časopisa *Annales, Economies, Sociétés, Civilisations*), pogotovu u vezi s klasičnim djelom F. Braudela o Sredozemlju.⁵ Ali valja reći da u analista nije bilo sustavnih pokušaja da se pojam »struktura« jasno definira. Iz Francuske, strukturalna se historija širila na sve strane. Taj je izraz počeo obilježavati interes za sva područja povijesnog i društvenog života.

Pojam »struktura« nastao je iz prostornih predodžbi. Riječ je o prostornoj organizaciji elemenata koji stoje u određenom odnosu prema sistemu funkcionalne ovisnosti pojedinih elemenata među sobom ili ovisnosti pojedinih elemenata o cjelini.⁶ Zapravo struktura danas zamjenjuje starije pojmove kao što su: organizacija, uređenje, stanje, sistem ili naš izraz »ustrojstvo«. Pojam »struktura« u današnjem smislu upotrebljavao se u nas već u 19. stoljeću.⁷

Bitno je razlikovati dva međusobno oprečna pristupa pojmu »struktura«: to su statički ili sinkronički strukturalizam ahistorijskih ili antihistorijskih društvenih znanosti i genetička ili dijakronička strukturalna historija. Taj drugi pojam obuhvaća koncepciju da povijesne strukture sadrže u sebi elemente vlastite destrukcije, da nisu stabilne i da imaju tendenciju stvaranja nove dijalektičke ravnoteže. Temelj je toga shvaćanja da su

³ Eric J. Hobsbawm pokušao je definirati osnovna obilježja »vulgarnog marksizma« u članku: Karl Marx, Beitrag zur Geschichtsschreibung, u: Hans-Michael Baumgartner i Jörn Rüsen ur., Seminar: Geschichte und Theorie, Umriss einer Historik, Frankfurt a. M. 1976, Edition Suhrkamp 98, 139–161; usp. i B. Đurđev, Dogmatizam u postmarksističkom shvatanju istorije, *Pregled* 12, 1974, 1281–1286.

⁴ Roger Bastide, ur., Sens et usage du terme structure dans les sciences humaines et sociales, Den Haag 1962; Noël Moulard, La psychologie et les structures, Paris 1965; Jean Viet, Les méthodes structuralistes dans les sciences sociales, Paris 1965; Georg Schiwy, Der französische Strukturalismus, Hamburg 1969; Isti, Neue Aspekte des Strukturalismus, München 1971; Hans Naumann, ur., Der moderne Strukturalismus, Darmstadt 1973; Urs Jaegi, Strukturalizam kao metoda i moda, u: Marksizam, strukturalizam, istorija, struktura, Beograd 1974, 365–379.

⁵ Fernand Braudel, La Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II, Paris 1944, 2. prošireno izd., 2 sv. Paris 1966. O francuskoj strukturalnoj historiji v.: Traian Stoianovich, French Historical Method, The *Annales* Paradigm, Ithaca-London 1976; M. Gross, Historijska znanost, razvoj, oblik, smjerovi, Sveučilište u Zagrebu, Institut za hrvatsku povijest, Posebna izdanja 3, Zagreb 1976, 187–202.

⁶ Stanislaw Ossowski, Die Klassenstruktur im sozialen Bewusstsein, Soziologische Texte 11, Nuewied 1962, 21–24.

⁷ Npr., Milovan Zoričić analizira »socijalnu strukturu« stanovništva u svom radu: Žiteljstvo kraljevina Hrvatske i Slavonije po zvanju i zanimanju, Rad JAZU CXXV, Zagreb 1896, 50–197.

geneza i struktura nerazdvojne u vremenu. Prema ahistorijskom konceptu, struktura je stabilna i održava svoju unutrašnju ravnotežu, ako je ne rastvara utjecaj izvana. Taj strukturalizam odstranjuje ili omalovažava genezu, tj. povijesnu dimenziju strukture, a time i čovjekovu povijesnu praksu, izolira dijelove povijesne zbilje i ne uzima u obzir njen procesualni značaj. Umjesto kretanja strukturâ u vremenu i ljudske povijesne prakse kao pokretača njihove izgradnje i razgrađivanja, strukturalizam vidi samo niz nepomičnosti, tj. strukture u diskontinuitetu. Izgubljena povijesna realnost nadoknađuje se funkcionalizmom. Postoje različite strukturalističko-funkcionalističke struje. Mislim da ih sve obilježava isključivo formalističko-tehnički pristup, želja da se izbjegnu politički, etički i estetski kriteriji u društvenim znanostima i da se stvori objektivistička nauka o komunikacijama, slobodna od vrednovanja. Funkcionalizam odstranjuje subjektivne faktore iz strukturâ i želi istraživati *episteme* ili kodove, dakle invarijante u međusobnom odnosu koje obilježavaju strukturu. Pri tom odlučni utjecaj imaju dostignuća strukturalne lingvistike. Zbilja se rastvara u sistem znakova koji se shvaćaju kao jezik. Prema tome, strukturalističko-funkcionalističke struje komadaju stvarni povijesni život na izolirane elemente. One zastupaju gledište da se logički i historijski pristup, povijest i struktura, dijakronija i sinkronija međusobno isključuju. Zato njima trebaju samo »historije«.

Moramo obratiti pažnju na tri izvanredna mislioca antihistorijskog strukturalizma s golemim utjecajem na društvene znanosti, na intelektualce pa i na historičare. To su Lévi-Strauss, Foucault i Althusser. Na temelju svog učenja o antropološkim invarijantama, Lévi-Strauss smatra da se struktura kao zatvorena cjelina i proces kao kretanje u vremenu logički isključuju i da se ne mogu istodobno istraživati. On objašnjava društvo nepovijesnim, jednom za uvijek datim matematičkim modelom, strukturalizmom bez vremenske dimenzije. Za nj su »historije« nužni inventar podataka i smatra da se historijskom metodom ne može objasniti zbilja. Michel Foucault uči da je struktura određene epohe izraz jedinstvenog načela (*episteme*). Njegov funkcionalizam ide za tim da se stvori »arheologija znanja« slobodna od vrednovanja. Konstruirao je model prema kojem postoje određeni »arheološki« slojevi u međusobnom diskontinuitetu kao proizvodi jezika ili tehnologije, neovisni o ljudima koji ih stvaraju i upotrebljavaju. Foucault je pozorno pratio razvoj francuske strukturalne historije, smatrajući da je prevladala »dogadaj« u korist stabilne strukture. On misli da historija danas istražuje upravo diskontinuitet i zato želi dati obrazac »historijske« analize bez antropoloških sadržaja. Dogmatski »panstrukturalizam« Lévi-Straussa i Foucaulta izbacio je motiviranu ljudsku djelatnost iz svoje analize. Ne čovjek, nego struktura i sistem jezika proglašeni su subjektom koji se može istraživati isključivo analitičkim metodama.

Antihistorijski strukturalizam nikao je, štoviše, i u krilu marksizma, kako pokazuje slučaj Louisa Althussera koji interpretira Marxov »Kapital« kao obrazac antihistorijske teorije i tako potkrepljuje svoju konstrukciju suprotstavljanja logičkog i historijskog pristupa u društvenim znanostima.

I on ne objašnjava strukturu povijesnim procesom nego samo odnosom njenih invarijantnih dijelova.⁸

Razumije se da historičar ne može prihvatiti statički strukturalizam. Ne postoji, doduše, oštra granica između statičkog i genetičkog strukturalizma, kako to pokazuje francuska strukturalna historija. No, uglavnom, za strukturalnu historiju, bez obzira na »školu« koja je primjenjuje, bitno je da se povijesni život istražuje i u dijakronim (genetičkim) i u sinkronim (strukturalnim) aspektima.

Pod »strukturalnom historijom« općenito se razumije napor za ispitivanje svih područja društvenoga života, jer se strukturalna analiza bavi proučavanjem općih povezanosti u dubini raznovrsnih površinskih pojava. Zato društveni, nadindividualni procesi i strukture predstavljaju središte istraživačkih pitanja i hipoteza. Prevladavaju, dakle, uvjetovanosti i mogućnosti ljudske djelatnosti, kolektivni fenomeni (koji se pokušavaju opisati i objašnjavati modificiranim metodama društvenih znanosti) nad osobnim motivima i odlukama, što je bio glavni predmet istraživanja tradicionalne historije metodom »razumijevanja« (hermeneutika). To ne znači da se hermeneutička metoda tradicionalne historije ne može održati. Kako se historičar bavi ljudskom motiviranom povijesnom praksom, on se nje ne može odreći, ali je mora uskladiti s novim metodama historije kao društvene znanosti.⁹

Taj pristup ujedno zahtijeva da se istražuju relativno trajnije povijesne činjenice, tj. »dubinski slojevi« zbilje s polaganijim ritmom kretanja, a ne da se samo opisuju površinski događaji koji se vrlo brzo kreću. Strukturalna historija danas je prevladala svoju početnu slabost oštrog suprotstavljanja »strukturalne« i »događajne« historije, što je nekada bilo karakteristično za »analiste«. Ta je krajnost proizašla iz potrebe borbe protiv historije, shvaćene kao znanosti o pojedinačnom, koja se bavi isključivo neponovljivim individualnostima a ne i ponavljanjem, pravilnostima i zakonitostima.

Danas, kada je »strukturalna« historija pobijedila »događajnu« historiju (ne toliko po učestalosti svoje primjene u praksi koliko po ubrzanom kretanju svih historiografija s duljom tradicijom prema njenoj para-

⁸ Claude Lévi-Strauss, *Divlja misao*, Beograd 1966; *Isti*, *Strukturalna antropologija*, Zagreb 1977; Mireille Marc-Lipiansky, *Le structuralisme de Lévi-Strauss*, Paris 1973; C. Lévi-Strauss, *L'Anthropologie sociale devant l'histoire*, *Annales ESC*, juli–august 1960, 625–637; Michel Foucault (Michel Foucault), *Riječi i stvari*, *Arheologija humanističkih nauka*, Beograd 1971, *Sazvežđa*, 30; *Isti*, *L'archéologie du savoir*, Paris 1969; Luj Altise (Louis Althusser), *Za Marksa*, Beograd 1965; Louis Althusser – Etienne Balibar, *Kako čitati Kapital*, Zagreb 1975, *Izvori i tokovi* 4; usp. i Marksizam, strukturalizam, n. dj. te kritike s marksističke strane: Henri Lefebvre, *Klod Levi Štros i novi elcatizam*, u: Anri Lefevr, *S onu stranu strukturalizma*, Beograd 1973, 223–266 (to je ujedno i kritika Foucaulta); *Isti*, *O jednoj interpretaciji marksizma* (kritika Althussera), na i. mj., 257–296; Pierre Vilar, *Histoire marxiste, histoire en construction*, u: Jacques Le Goff i Pierre Nora, *Faire de l'histoire I*, Paris 1974, 169–209 (kritika Althussera); usp. i Gross, *Na putu k budućoj historijskoj znanosti*, n. dj., 49–50; Alfred Schmidt, *Der strukturalistische Angriff auf die Geschichte*, u A. Schmidt ur., *Beiträge zur marxistischen Erkenntnistheorie*, 4. izd. Frankfurt a. M. 1972, Edition Suhrkamp 349, 194–265 (kritika Althussera); *Isti*, *Povijest i struktura*, *Pitanja marksističke historike*, Beograd 1976 (kritika Althussera).

⁹ M. Gross, *Historijska znanost*, n. dj., 284–286.

digmi), postalo je jasno da »struktura« i »proces« nisu ni pošto suprotnost pojedinačnom, neponovljivom događaju. Ako historičar želi objašnjavati povijesne činjenice, a ne samo pričati o njima i opisivati ih, on mora istraživati događaje i djelatnost osoba u njihovoj društvenoj određenosti. Povijesna struktura može se obuhvatiti samo uz pomoć pojedinačnih »događaja« kao dijelova strukture, ali se događaj, dakako, ne može objasniti isključivo svojim mjestom u određenoj strukturi. Uz kritiku izvorâ, koji govore o pojedinačnom događaju, historičar mora uložiti dodatni analitički napor u istraživanje da bi postigao taj cilj. Pri tom je bitno objasniti vezu između motivirane povijesne prakse čovjeka i društvenih procesa kojih on često nije svjestan.

Zadaća je strukturalne historije da istražuje i događaj, i strukturu, i proces kao cjelinu. Dakako, velik je problem kako povezivati te tri dimenzije. Antihistorijski strukturalizam može se pozivati na goleme teškoće usklađenog istraživanja društvenih struktura i procesa. Upravo u tom pitanju dolazi do izražaja bitna razlika između marksističke i nemarksističke strukturalne historije. Nemarksistička strukturalna historija sklona je koncentrirati se na unutrašnje odnose dijelova strukture i zanemariti njen razvoj, tj. pretvaranje jedne strukture u drugu, novu strukturu. To, dakako, ne znači da nemarksistička strukturalna historija vidi u strukturi konstantu kao antihistorijske društvene znanosti. Tako bi ona ukinula samu sebe. Nasuprot tome, marksistička, tj. genetičko-strukturalna historija polaže jednaku pažnju i na strukturu i na genezu koju interpretira kao proces preobražaja strukturâ. Treba imati u vidu da danas uglavnom više ne postoji strukturalna historija koja se ne bi služila određenim elementima ili makar pojmovima marksizma.

Spomenuti pristup nameće strukturalnoj historiji upotrebu pojmova, tipologija i generalizacija. Radi istraživanja odnosa pojedinih elemenata strukture, usporedba postaje glavno metodsko sredstvo. Zato se strukturalna historija nužno okroće prema društvenim znanostima, koje se služe analitičkim postupcima i metodama generalizacije, učeći od njih, ali i suprotstavljajući se njihovu ahistorizmu a ponekad i razornom anti-historizmu.

Strukturalna historija je pojam koji se primjenjuje na sva područja povijesnog života, a ne samo na »društvenu i ekonomsku historiju«. Struktura je, kao totalitet, sastavljena od brojnih struktura-dijelova koji se istražuju kao složene povijesne činjenice.¹⁰ Zato se strukturalna historija kreće između krajnosti uske specijalizacije, koja može izolirati pojedinu strukturu od totaliteta čiji je dio i integralnog pristupa s pokušajima obuhvaćanja cjelovite zbilje i njenih tendencija promjeni. To drugo, dakako, izuzetno je teško i predstavlja glavni metodološki problem strukturalne historije, jer se mora naći kriterij za izbor činjenica koje će se istražiti, postaviti hipoteze, pokušati utvrditi međusobnu ovisnost pojedinih područja zbilje i njihove uzročne i funkcionalne odnose. I najbolja djela strukturalne historije tek su postavila na dnevni red pitanje izbora i strukturiranja činjenica, a mnoga od njih ne postižu više od »zbroja« informacija o raznim društvenim područjima.

¹⁰ Isto, 213–219.

Glavni ciljevi strukturalne historije bili bi: naći kriterij za izbor obavijesti bitnih za istraživanje i razgraničenje pojedinih predmeta ispitivanja, postaviti hipoteze za dijakroničke i sinkroničke aspekte zbilje koji bi se mogli provjeravati, utvrditi kriterije periodizacije prema predmetu istraživanja i cilju historijske spoznaje, naći pojmovna sredstva za dijakroničke i sinkroničke usporedbe, stvarati i upotrebljavati teorije koje bi olakšale empiričko istraživanje.¹¹

Želimo li utvrditi jasne kriterije za razlikovanje marksističke i nemarksističke strukturalne historije, moramo raspraviti i pitanje njihova teoretskog okvira. Nemarksistička strukturalna historija može se poslužiti ekonomskom teorijom »dugih valova« te različitim teorijama modernizacije i društvene stratifikacije.¹² Čini se da dvije posljednje teorije samo potiču evropske historičare na razmišljanje, dok američki historičari pokušavaju da ih primijene. Pri preuzimanju dijelova pojedinih teorija postoji opasnost da se obavijesti postignute historijskim istraživanjem pretvore u puku ilustraciju onoga što teorije ionako tvrde i prije provjere empiričkim podacima.

Prema informacijama kojima zasad raspolazem, čini se da su glavni teoretski okviri strukturalne historije učenje Maxa Webera o idealnim tipovima kao heurističkom sredstvu za strukturiranje odgovora na istraživačka pitanja i marksizam.¹³

Pogotovo nakon pucanja obruča marksističke ortodoksije i novih okolnosti u vezi sa svjetskim pitanjem »narodâ u razvoju«, marksizam snažno utječe na kretanje prema strukturalnoj historiji. Iskustvo da su pojedinačni događaji samo elementi povijesnih struktura i procesa nalazi u marksizmu svoju posebnu formulaciju u postavljanju pitanja o mehanizmu diferenciranja u različite društvene klase i grupe i preobrazbe jedne društvene strukture u drugu. Zato je »renesansa« marksističke misli u Zapadnoj Evropi vidljiva i u historiji, dakako u suprotnosti s dogmatiskim marksizmom. Znatan broj marksističkih historičara na »Zapadu« i na »Istoku« stvara vrijedne radove strukturalne historije i sudjeluje u metodološkim raspravama s nemarksistima, ali i među sobom. Marxov pojmovni aparat, koji pomaže strukturirati širok raspon povijesne zbilje kao promjenljive kombinacije strukturalnih elemenata, ne može se zaobići

¹¹ O strukturalnoj historiji govori se mnogo ali je teško naći jasnu definiciju toga pojma. Vrlo su instruktivni prilozi: Jürgen Kocka, Sozialgeschichte-Strukturgeschichte-Gesellschaftsgeschichte, u: *Archiv für Sozialgeschichte*, XV, 1975, 1–42; Isti, Theorien in der Sozial- und Gesellschaftsgeschichte, u: *Geschichte und Gesellschaft* I, 1975, 1; Isti, ur., Theorien in der Praxis des Historikers, Forschungsbeispiele und ihre Diskussion, *Geschichte und Gesellschaft*, Sonderhefte 3, Göttingen 1976. Usp. i: Winfried Schulze, Soziologie und Geschichtswissenschaft, Einführung in die Probleme der Kooperation beider Wissenschaften, München 1974.

¹² Hans-Ulrich Wehler, *Modernisierungstheorie und Geschichte*, Göttingen 1975, Kleine Vandenhoeck-Reihe, 1407.

¹³ Pri tom valja upozoriti da se u zapadnonjemačkoj strukturalnoj historiji javlja nišljenje (pretpostavljam pod utjecajem Jürgena Habermasa) koje tvrdi da između Weberovih i Marxovih modela ne postoji dubok teoretski jaz. J. Habermas, Zum Thema: Geschichte und Evolution, *Geschichte und Gesellschaft* 1976, 3, 344; J. Kocka, Karl Marx und Max Weber im Vergleich, *Sozialwissenschaften zwischen Dogmatismus und Dezisionismus*, u: H. U. Wehler, ur., *Geschichte und Oekonomie*, Neue wirtschaftliche Bibliothek 58, Geschichte, Köln 1973, 54–84.

ni u nemarksističkoj strukturalnoj historiji. Smatra se, štoviše, da je Marx formulirao prvu strukturalno-funkcionalnu društvenu teoriju koja se razlikuje od današnjih ahistorijskih i antihistorijskih strukturalističko-funkcionalističkih teorija svojim shvaćanjem o hijerarhiji društvenih fenomena i o proturječnostima u svakom društvu koje se suprotstavljaju tendenciji društvenog sistema da se sam održava. Značenje Marxovih naporâ za današnju egzistencijalnu borbu historijske znanosti protiv odbacivanja povijesne dimenzije upravo je u njegovoj misli o dinamici svake društvene strukture. Za historičara koji želi objasniti dubinska kretanja, bitno je i Marxovo razlikovanje površinskih pojava, predodžbi i pojmova o njima od dubinske strukture i pojmova koji joj odgovaraju. Marxovo načelo analize društvenog totaliteta nailazi u svojoj primjeni na velike teškoće, usprkos dedogmatizaciji učenja o bazi i nadgradnji i brojnih rasprava o tome pitanju. Mislim da je za našu informaciju o tendenciji strukturalne historije prema istraživanju društvenog totaliteta potrebno upozoriti na proturječnosti u koje je u tom pogledu zapala sada već »klasična« francuska strukturalna historija. Neosporno je da su osnivači »analističke škole« Marc Bloch i Lucien Febvre težili proučavanju »totalne« historije, tj. društva kao cjeline, unutar koje postoji neprekidna interakcija između pojedinih elemenata da bi se naposljetku cijelo društvo preobrazilo u društvo nove kvalitete. Na putu prema tom cilju morale su se najprije istraživati pojedine strukture-dijelovi. No pokazalo se da je »funkcionalni« i »serijalni« pristup povijesnoj materiji dobio prevagu nad analizom strukturâ. Polazeći od shvaćanja da se ne može obuhvatiti društveni totalitet dok se ne istraži veliki broj funkcija pojedinih dijelova društva, historičari najprije nastoje utvrditi inventar i različite serije homogenih podataka kao uvjeta za istraživanje odnosa između grupa serijaliziranih činjenica. Tako je nastala francuska »serijalna« historija koja istražuje funkcije njihovom kvantifikacijom u točno određenim nivoima. Čini se da je na »serijalnu« historiju ipak utjecao dogmatski strukturalizam svojim isključivim koncentriranjem na funkcije s različitim ritmom i organizacijom unutar struktura. Zato pobornici »serijalne« historije zapravo odgađaju istraživanje »globalne« historije, a neki, štoviše, izražavaju sumnju u njenu mogućnost.¹⁴ Na neusporedivo višoj razini, oni se nalaze pred sličnim zidom kao i tradicionalna historija koja ne polazi dalje od utvrđivanja neponovljivih individualnosti izoliranih od društvene cjeline. Kao i političke činjenice, i društvene i ekonomske činjenice postaju apstraktne, ako se istražuju izolirano od strukture koje su dio. Kritičari »analista« tvrde da se oni znatno više bave »ekonomijama« i »civilizacijama« nego društvima i da prepuštaju istraživanje klasâ, društvene diferencijacije i diobe vlasti marksistima, sociolozima i politolozima.¹⁵

¹⁴ *François Furet*, Od povijesti-priče do povijesti-problema, *Časopis za suvremenu povijest*, 1/1974, 95–100; *Mišel Fučo* (Michel Foucault), Uvod u arheologiju znanja, u *Marksizam, strukturalizam* n. dj., 132–3. O serijalnoj historiji v. *Gross*, *Historijska znanost*, n. dj., 267–269.

¹⁵ Danas već postoji znatna literatura koja se kritički razračunava s »analistima«. To više nije otpor tradicionalne historije nego autorâ koji su učili od »analista«. *Stoianovich*, Braudelov učenik, brani »analističke« koncepcije od kritičara u: *Stoianovich*, *French Historical Method*, n. dj., Bibliografiju njemačke »repcije« »analističkih«

Mislim da procijep između »globalne« i funkcionalne, tj. »serijalne« historije nije samo slučaj u francuskoj strukturalnoj historiji nego da je to izraz golemih poteškoća koje se tek sada problematiziraju i s kojima se strukturalna historija mora uhvatiti ukoštac. Ne bih željela da se shvati kako se protivim »serijalnoj« historiji. Naprotiv! Nizovi homogenih podataka uvjet su za kvantitativne analize kojima se i jugoslavenska historija mora prikloniti. Drugo je pitanje apsolutiziranje kvantitativne i serijalne historije i njeno suprotstavljanje globalnoj historiji. Treba spomenuti još jedan tip strukturalne historije, naime američku »društveno-naučnu« historiju (Social-Scientific History) koja, težeći potpuno egzaktnom empirijskom istraživanju, predmete istraživanja kao »slučajeve« oštro izolira od društvene cjeline. Pri tom se obavijesti iz izvora konfrontiraju s hipotezama koje su nastale u okviru određenih teorija društvenih znanosti. Historičari toga smjera nastoje postići generalizacije usporedbom sličnih »slučajeva«. Pri tom se služe kvantitativnim metodama i tehničkim jezikom.¹⁶

Čini se da današnji stupanj razvoja strukturalne historije obilježava prije svega upotreba pojmova iz društvenih znanosti, bez izgrađivanja posebnih teorija. Opće je shvaćanje da se ne mogu postići solidni rezultati u istraživanju ekonomije i društava bez metoda ekonomije, sociologije i drugih društvenih znanosti. Ako određeni pojmovi ne služe pri objašnjenju povijesnih činjenica, onda uvijek postoji opasnost da vladajuće ideologije postanu historičaru okvir unutar kojega se kreće. Pojmovni i kategorijalni sistemi podloga su boljem objašnjenju obavijesti iz izvora, ali se ne mogu izvoditi iz njih samih. Izvori ne propisuju historičaru koji model da upotrijebi. Oni samo određuju prostor za odluku o upotrebi određenog modela. Zato strukturalna historija teži primjeni modificiranih teorija društvenih znanosti. Mišljenja o tome kako primijeniti današnje teorije društvenih znanosti ili stvarati nove, nisu se još iskristalizirala. Diskusija je tek u toku. Mislim da je zasad jasno samo to da se pojam »teorija« ne shvaća kao pozitivistička klasifikacijska shema.

Uza sva lutanja strukturalne historije u traženju novih putova, njena su dostignuća neosporna. Očigledno je da je ona već proizvela mnogobrojne rezultate istraživanja onih pojava društvenoga života koje su dosad smatrane isključivo predmetom interesa društvenih znanosti. Zato je počela sistematski davati važne priloge objašnjavanju društava prošlosti i »sadašnjosti«. Posljednjih se godina sve više govori o »rehistorizaciji« društvenih znanosti i o potrebi njihova zblizavanja i prožimanja historijom.¹⁷ Zasad se u tom smislu nije pošlo dalje od deklaracija i referata na zajedničkim skupovima ili od objavljenih radova u zbirka članaka.

shvaćanja v. u: M. Bloch, F. Braudel, L. Febvre, u. a., *Schrift und Materie der Geschichte, Vorschläge zur systematischen Aneignung historischer Prozesse*, Claudia Honegger, ur., Frankfurt a.M. 1977; Edition Suhrkamp 814. Usp. i *Dieter Groh, Kritische Geschichtswissenschaft in emanzipatorischer Absicht*, Stuttgart, Berlin, Köln, Mainz 1973, Urban-Taschenbücher 846, 67–91.

¹⁶ David S. Landes i Charles Tilly, ur., *History as Social Science*, New York 1971.

¹⁷ O odnosu historije i društvenih znanosti usp. Gross, *Historijska znanost n. dj.*

Od toga kretanja umnogome ovisi daljnji uspon strukturalne historije i njen napor da istražuje najrazličitija područja povijesnog života.¹⁸

Istakla sam da je strukturalna historija svojevrсни odgovor na krizu historije i historijske svijesti u društvima na visokom stupnju tehničke civilizacije. Zato je osnovno pitanje: postoji li kriza historije i u Jugoslaviji? Bez kolebanja mora se odgovoriti: postoji!

Funkcija historije i u našem društvu ovisi o tome koliko joj se pridaje važnosti za objašnjenje suvremenog društva. Očigledno, smatra se da sociologija, politologija i ekonomija neusporedivo bolje od historije mogu obaviti taj zadatak. Zato je historija sve neaktualnija i brzim tempom gubi svoje dosadašnje mjesto, prije svega u sistemu naobrazbe. Pripisuju joj se samo dvije zadaće: opis najnovije prošlosti, tj. NOB-a i njegove pretpovijesti o trajanju koje postoje različita mišljenja, te ocjena i prevrednovanje određenih povijesnih ličnosti i događaja koji imaju simboličko značenje, tj. predstavljaju određene analogije kojima se opravdava suvremena zbilja. Riječ je o procesu koji je bio uočen šezdesetih godina a danas je postao akutan. Historičar gubi svrhu da predoči svojim suvremenici različite oblike ljudskog društva i života radi ocjena karaktera i usmjerenja društava u kojima žive. Na djelu je antihistorijski redukcionizam koji vidi samo pojedine »historije«. Izolirane jedne od drugih, one treba da opisuju istrgnute elemente određenih, uglavnom najnovijih povijesnih razdoblja i društvenih područja. Mozaik fragmentarnih pojedinih »historijâ«-priča (u množini) nagovještuje opasnost da »historija« (u jednini) nađe sklonište samo u mitomana naših raznih sredina i njihovih ideologija o »sudbini« i »duši« narodâ.

U takvoj situaciji jugoslavenski historičari ne mogu prepustiti razvoj svoje discipline samo automatskom kretanju, tj. kvalitativnom napretku koji sam od sebe proizlazi iz nakupljenog znanja. Oni moraju problematizirati metodologiju svoje discipline da bi mogli utjecati na sadašnji očajni položaj historije i s time u vezi okrenuti se prema novim znanstvenospoznajnim ciljevima u skladu s općim kretanjem evropske historije. Ne mislim da se možemo suprotstaviti logici društva koje od nauke zahtijeva samo »tehnologije« i njihovu što bržu primjenu. No, s određenim izgle-

¹⁸ Na temelju tematskih područja kojima se bave *Annales ESC* i organ strukturalne historije u Saveznoj Republici Njemačkoj *Geschichte und Gesellschaft* mogu se nabrojiti neki problemi koji su danas zanimljivi za strukturalnu historiju. To su: geografsko-prostorni uvjeti ljudske djelatnosti, fizička reprodukcija ljudi i generativno ponašanje, bolesti, stav ljudi prema životu i smrti, demografska kretanja, materijalni uvjeti, proizvodne snage i odnosi, pitanja privrednog rasta te raspodjele i potrošnje dobara, kretanje cijena, valovi ekonomskih konjunktura, procesi socijalizacije, društvene i društveno-psihološke strukture i procesi, porodične strukture, socijalna stratifikacija i mobilnost, društvena nejednakost: jaz i konflikti klasa i grupa, socijalna hijerarhija i ugled, regrutacija vodećih slojeva i elite, interesne organizacije, pokrajine, gradovi i naselja, kriminal, kolektivni mentaliteti i ponašanja, nesvjesni oblici ponašanja, sistemi vrednovanja i ideologije, životni stil, društvene grupe »bez povijesti« (usmene kulture), ne-zapadne civilizacije, »demaskulinizirana« historija (žene, djeca, mladost), običaji, jezični i komunikacijski sistemi, obrazovanje, društveni temelji književnosti, umjetnosti, nauke i religijâ, društvena funkcija idejâ i knjigâ, političke institucije, oblici političke vlasti, aktivno ili pasivno sudjelovanje u vlasti i u političkom procesu, sastav političkog vodstva, odnosi moći i ovisnosti na raznim područjima društva, proces stvaranja odlukâ, društvena analiza izborâ.

dima za uspjeh možemo ući u borbu za spasavanje samostalnosti naše discipline koja je u ovom času najviše ugrožena procesom izbacivanja historije iz srednje škole. U tu svrhu moralo bi se ubrzati kretanje prema strukturalnoj historiji.

Tom cilju sigurno ne vode međusobno izolirane »historije« kao što su: historija prava, književnosti, umjetnosti, nauke, školstva. Iako u pojedinim istraživanjima postoje usmjerenja prema strukturalnoj historiji, u cjelini su to još uvijek »historije-tuneli« na koje se često ne primjenjuje pojam »historiografija«. Nehistoričari još uvijek smatraju da je »prava« historija samo politička historija, izuzevši politologa za koje je to skladište podataka za njihovu disciplinu. Ponekad se za političku historiju upotrebljava pojam »opća« historija. Čak i u metodološkim razmatranjima historičara javljaju se naslovi kao: »Historija i pravna historija« i »Historija i historija umjetnosti«. To bi značilo da su pravna historija i historija umjetnosti isključivo retrospektiva sistematskih znanosti o pravu i umjetnosti a ne i dio historijske znanosti, tj. da se ne služe historijskom metodom, nego upotrebljavaju povijesne činjenice samo kao inventar.¹⁹ Mislim da u nas još nije postalo jasno da je svaka grana historijske discipline ujedno i integralni dio određene sistematske društvene znanosti, a nikako samo jedno ili samo drugo. Zacijelo je ta spoznaja bitna pretpostavka kretanja prema strukturalnoj historiji. Dakako, s time u vezi javljaju se ne baš jednostavni metodološki problemi.

Ahistorijski redukcionizam povezan je i s usponom značenja društvenih znanosti za jugoslavensko društvo i s njihovom manje proglašenom a više stvarnom praksom prema historiji. Odnos društvenih znanosti prema historiji ima, prije svega, pragmatičku podlogu. Sve brojniji fakulteti proizvode masu stručnjaka za razne društvene znanosti koji se ne mogu nigdje zaposliti. Zato oni polaze na »osvajanje« mjesta što ga je dosad imala historija u školama. Ako naobrazbi mladoga čovjeka doista treba samo znanje nekih istrgnutih činjenica iz najnovije povijesti, onda pripadnici društvenih znanosti mogu s pravom tvrditi da su mnogo bolje od historičara kvalificirani za predavače prepovijesti suvremenog društva, dok im historija, koja ionako samo niže, opisuje a ne objašnjava pojedinačne, neponovljive činjenice, pruža inventar podataka s kojima mogu baratati kako im se sviđa. Proces izbacivanja historije iz srednjih škola (koji ne teče jednakim ritmom u svim našim republikama) već sada jasno pokazuje da se historijskoj disciplini pripisuje mjesto samo u osnovnoj školi gdje ona treba da priča učenicima poučne bajke.²⁰

¹⁹ Historija i druge nauke, Treći program Radio-Beograda, Proleće 1971; Isključivanje autora koji se ne bave političkim ili ekonomskim područjem iz ceha historičara može se naći i u našim bibliografijama za internacionalne kongrese. Izjavljuje se, npr., da su se historičari književnosti u svom istraživanju Njegoševe djelatnosti dotakli »materije koja je predmet historijske znanosti«. Dakle, historičar književnosti nije »pravi« historičar. Evo još jednog primjera: »Osim profesionalnih historičara, autori uključuju istraživače, historičare književnosti, školstva i pedagoških ideja, filozofske misli i raznih grana umjetnosti.« Prema tome, historičari književnosti itd. nisu profesionalni historičari! *Historiographic yougoslave 1955–1965*, Beograd 1965, 303; *The Historiography of Yugoslavia 1965–1975*, Beograd 1975, 237.

²⁰ Potiskivanje historije kao samostalne discipline u školi i njeno rastvaranje u pojedine »historije« vidi se, npr., u vezi s novim predmetom »marksizam«. Kada su historičari krenuli na tečajeve da se osposobe za nastavnike toga predmeta, novine

Mislim da više nema smisla raspravljati o tome je li ili nije neizbježna konfrontacija historije i društvenih znanosti jer ona već postoji. I naša se historija mora suprotstaviti društvenim znanostima obranom svoje disciplinarnosti samostalnosti a to se, uvjerena sam, može jedino stvaralačkim dijalogom, problematiziranjem i sustavnim ubrzavanjem kretanja jugoslavenske historije prema strukturalnoj historiji. Drugim riječima, ako jugoslavenska historija ne krene odlučnije putem koji je vodi u društvenu znanost, njen je opstanak u pitanju i ona se može rastvoriti u »historije«, skladište podataka za društvene znanosti i za mitomane. Dokle god ne budemo uvjerali sami sebe i društvene znanosti da ne predstavljamo samo disciplinu koja se isključivo bavi utvrđivanjem pojedinih, neponovljivih činjenica (a tu definiciju historije možemo naći u svim udžbenicima sociologije), dotle će egzistencija historije kao samostalne discipline, dakle i njen put prema društvenoj znanosti biti ugroženi.

Drugo je pitanje: je li jugoslavenska historija sposobna za borbu s anti-historizmom? Kreće li se ona prema strukturalnoj historiji? Stvara li se splet uvjetovanosti za afirmaciju jugoslavenske historije kao društvene znanosti i za njeno osposobljavanje da izbori društvenu funkciju koja joj pripada kao znanosti o društvenim strukturama u razvoju?

Kretanje prema strukturalnoj historiji neosporno je, ali je nedosljedno, nedovoljno problematizirano, ima različit ritam u pojedinim jugoslavenskim sredinama, u istraživanju pojedinih društvenih područja i vremenskih razdoblja. Zato B. Grafenauer, doduše, ističe postepeni napredak »statističke metode francuske historiografije« i brzi rast »marksističkog metodološkog pravca«, ali zaključuje da je teško govoriti o jedinstvenoj jugoslavenskoj historiografiji čak i u kolektivnim pokušajima »posebno zbog naglašenog bavljenja regionalnim i lokalnim temama, zbog nedovoljne pažnje u monografijama za širi raspon predmeta istraživanja, zbog prevlasti događaja nad strukturalnim historijskim istraživanjem (posebno u vezi s novijom historijom) i iznad svega zbog nedostatnoga razvoja teoretskoga historijskog istraživanja usprkos značajnim rezultatima na tom području«. ²¹

Ne bih se, doduše, mogla složiti s ocjenom o brzom širenju marksističke metodologije. Ako pod tim pojmom razumijevamo genetičko-strukturalnu

su ne jednom pisale da se »na žalost« javilo više historičara nego sociologa, politologa i filozofa. Historičari se smatraju nepodesnim nastavnicima marksizma. Predavači na tim tečajevima (nehistoričari) izjavljuju da historičari pokazuju slabe rezultate na ispitima, jer nisu sposobni za generalizacije. To može biti točno. No, iz toga stanja se ne izvlači zaključak da naobrazba nastavnika historije ne valja i da je treba podići na višu razinu nego da historijska disciplina ne može ništa objašnjavati pa je, prema tome, skladište podataka i ništa više. Od toga shvaćanja vodi put prema ukidanju historije kao posebnog predmeta i u prva dva razreda srednje škole. U Hrvatskoj je na drugom stupnju srednje škole historija ukinuta kao obavezni predmet čak i u onim usmjerenjima kojima su potrebna znanja iz društvenih znanosti. Umjesto historije uvodi se predmet »Historija civilizacija« koji po mom mišljenju znači samo prijelaz na nekakvi zbir »historijâ« koje će predavati stručnjaci društvenih znanosti. Kada se odgovornima prigovori zbog reduciranja odnosno ukidanja historije u srednjoj školi, oni tvrde da to ne stoji i pozivaju se na razne predmete: marksizam, teorija i praksa samoupravnog socijalizma, književnost, geografija itd. koji sadrže neke istrignute elemente iz pojedinih »historijâ« i ne vide da upravo takve izjave potvrđuju u kakvoj se opasnosti nalazi historijska disciplina.

²¹ The Historiography of Yugoslavia, n. dj., 13.

metodologiju, onda je kretanje u tom pravcu očigledno, no ono je i suviše polagano. Inače, mislim da su u spomenutoj izjavi tematizirani naši osnovni problemi. Lokalne i regionalne teme su nužnost jer se istraživačka pitanja strukturalne historije moraju postaviti na dnevni red najprije u užem okviru da bi se dobio materijal za pokušaje šireg povezivanja historiografskih činjenica. Međutim, kod nas je utvrđivanje pojedinačnih činjenica u lokalnim razmjerima ili marginalnih događaja samo sebi svrha a ne korak prema istraživanju društvenih struktura.

Grafenauerova ocjena o nedostatku teorije u našoj historiji, unatoč određenim rezultatima, zacijelo je točna. Metodološki problemi bili su, doduše, na dnevnom redu od samog početka historijske znanosti u socijalističkoj Jugoslaviji. Mislim, štoviše, da su se uočavali metodološki aspekti bitni za određeni stupanj razvoja historijske discipline. No, ta razmišljanja ostala su zatvorena u uskom krugu historičara i nisu prodirala među sve istraživače. Malobrojne metodološke rasprave slabo su utjecale na kretanje historije kao cjeline. Njen je napredak bio više rezultat nakupljenog znanja na temelju empirijskog istraživanja »sitnih tema«. Marksističko usmjerenje donosilo je svoje plodove više posrednim putem nego izričitom metodološkom tematizacijom. (Brojne fraze i deklaracije o potrebi marksističke historije ne mogu se, dakako, pribrojiti metodološkim razmišljanjima.)

Historija bez metodološke tradicije, koja se mogla pozivati samo na historijsku interpretaciju predratnih marksističkih intelektualaca nehistoričara,²² s institucionalnom podlogom koja je tek postepeno rasla (a imala je dosta dugo djelomično diletantski značaj) nije se mogla brzim tempom usmjeriti prema strukturalno-genetičkoj metodologiji. Želja da se napusti isključivo istraživanje političkih činjenica i da se težište stavi na »ekonomsko-društvena pitanja« urodila je pojavom i rastom ekonomske historije. Zato se ona, uz političku historiju, danas obuhvaća pojmom »historija« (u jednini). Uzmemo li u obzir da je ekonomska historija upravo ona grana historijske discipline koja najlakše otvara vrata strukturalnoj historiji, onda možemo shvatiti zašto je ona (bez obzira na svoj pretežno »događajni« karakter opisivanja određenih ekonomskih činjenica) proširila horizont istraživača različite specijalnosti i omogućila im da se pomalo okreću prema širim društvenim fenomenima. Utjecaj ekonomske historije pobudio je interes dijela historičara za društvene znanosti, za usvajanje različitih termina i kategorija koje se odnose na šire društvene pojave, za upotrebu i tematizaciju kvantitativnih metoda.

U jugoslavenskoj historiografiji između dva rata, usmjerenoj prema istraživanju političkih zbivanja, nije postojao interes za teoretska razmatranja.²³ Pojedinci su već i tada obraćali pažnju određenim nepolitičkim društvenim činjenicama. No, izrazito usmjerenje u tom pogledu postojalo je samo u slovenskoj historiografiji gdje je Fran Zwitter u istraživanje najnovije povijesti uveo »sociološku pozitivističku metodu koja se oslanjala na statistiku i digao proučavanje tih pitanja na razinu svjetske historije«. S tim u vezi postavio je na dnevni red pitanje o odnosu historije

²² To su, npr., Kardelj, Cesarec, Keršovani.

²³ Iznimka je rad Aleksija Jelačića: Prilozi teoriji istorijske nauke, Godišnjak skopskog Filozofskog fakulteta, Skoplje 1937; M. Gross, Historijska znanost, n. dj., 148–9.

i sociologije.²⁴ Već neposredno nakon oslobođenja, potkraj četrdesetih godina, historičari su naglašavali svoju želju da prevladaju dotadašnju usku političku historiju i njenu metodu »pukoga pozitivističkog utvrđivanja činjenica«. Najavili su napor da se pozabave, uz ostalo, »promjenama u strukturi društva« i da primijene Marxovu »stvaralačku metodu, koja svjesno utire put uopćavanju«. Govorili su o ekonomskoj i socijalnoj historiji i o povezivanju historije s etnologijom i arheologijom.²⁵ Mislim da karakter tih prvih koraka prema strukturalnoj historiji dolazi do izražaja na prvom kongresu historičara Jugoslavije (maj 1954), koji, između ostaloga, zaključuje da historičari već obraćaju pažnju »naročito na obradu problema ekonomsko-društvenog razvitka«, ali smatra da bi morali uložiti veće napore »za pravilno primenivanje marksističkog metoda«. S današnjega aspekta čini mi se osobito važnom želja »da se naučna kritika ne ograničava samo na proveravanje činjenica, nego da takođe zahvata u metodske i idejne strane ocenjivanih priloga«. Ta se želja nije ni do danas ispunila pa je i to jedna od kočnica u razvoju prema strukturalnoj historiji.

Nedosljednosti marksističkog usmjerenja dobro se vide u vezi s drugim kongresom historičara Jugoslavije (novembar 1958). Očigledan je, naime, dubok jaz između pristupa medievista, koji se bave ekonomskom i društvenom historijom i pokušavaju istraživati društvene strukture, i historičara novog vijeka koji su kongresu dali priloge gotovo isključivo s područja političke povijesti. To je razumljivo, jer je tada trebalo »osvojiti« 19. stoljeće koje je još uvijek bilo lovište žurnalista. Zato su se najprije morale utvrditi najosnovnije pojedinačne činjenice. Bila je to prva faza karakterističnog kretanja koje zatim šezdesetih godina postepeno obuhvaća međuratno razdoblje i NOB, uglavnom s političkog, odnosno ratnog aspekta, da bi se sedamdesetih godina krenulo prema istraživanju socijalističke Jugoslavije. »Novoosvojena« područja nužno zaostaju u procesu nastajanja strukturalne historije za istraživanjem starijih razdoblja koje ima dulju tradiciju. Mislim da je jedno od važnih obilježja jugoslavenske historijske znanosti tendencija prema postepenom izjednačavanju ritma kretanja u pravcu strukturalne historije pri istraživanju starijih i novijih razdoblja. Valja spomenuti i to da je u jednostavnijim tradicionalnim društvima ipak lakše istraživati društvene strukture nego u složenim modernim društvima.

Obrada povijesti socijalističke Jugoslavije, čini mi se, ima izuzetno značenje za jugoslavensku historiju kao cjelinu jer je na redu tzv. »sadašnjost« pa dolazi do susreta s društvenim znanostima. Afirmacija na tom području nužnost je za održavanje samostalnosti historijske discipline.²⁶

²⁴ B. Grafenauer, *Struktura in tehnika zgodovinske vede*, Ljubljana 1960, 227. Usp. Zwitterovo nastupno predavanje na Ljubljanskem sveučilištu: *Sociologija in zgodovina, Sodobnost V*, 1937, 497–507.

²⁵ Jaroslav Šidak u uvodnoj riječi prvom broju *Historijskog zbornika* 1948; Viktor Novak, *Jugoslovenska istoriografija između dva svetska rata i njeni savremeni zadaci, Istoriski časopis*, 1–2/1948, 199–217; B. Grafenauer, *Problemi in naloge slovenskega zgodovinopisja v našem času, Zgodovinski časopis*, I/1947, 11–30; Milko Kos, *O nekih nalogah slovenskega zgodovinopisja, Zgodovinski časopis*, 2–3/1948–9, 139–143.

²⁶ *Istorija i savremeno društvo*, Treći program Radio-Beograda, 32, I/1977, 65–145.

Otvaranjem i sređivanjem arhivâ, osnivanjem znanstvenih ustanova iskristalizirali su se različiti problemi u vezi s tehničkim postupcima, ali i s bitnim metodološkim problemima. Posebno kolektivni napor u vezi s »Historijom naroda Jugoslavije« pokazuje da uza sve slabosti postoje mogućnosti postavljanja i rješavanja metodoloških problema.²⁷

Politički i društveni razvoj Jugoslavije pedesetih godina omogućio je da se obračun s dogmatskim marksizmom i njegovim shemama, kao smetnjom za istraživanje bogatstva povijesnih oblika i odnosa, pojavi i u metodološkoj refleksiji historičara. No, u samoj praksi dogmatizam održao se i dalje, jer pojednostavnjuje zbilju i može ostaviti privid uspješnog istraživanja. Kritiku dogmatskog marksizma preuzeo je na sebe Branislav Đurđev, ponajprije upozoravajući na glavne zasade dogmatskog marksizma, tj. na učenje o pravilnoj smjeni »društveno-ekonomskih formacija« kao o temeljnom zakonu razvoja svjetske povijesti. Iako je Đurđev izlagao svoje teze na svim kongresima, njegovi članci, razasuti po raznim časopisima, nisu utjecali na većinu historičara-istraživača.²⁸ Uz B. Đurđeva, prekretnicu u metodološkom usmjerenju jugoslavenske historijske znanosti predstavljaju skripta Boge Grafenauera o strukturi i tehnici historijske znanosti.²⁹ Grafenauer je već 1960. vidio bitne probleme u procesu izlaženja iz tradicionalne historije i bitke za strukturalnu historiju, iako tada golemu većinu evropskih historičara još nije pokazivala interes za teoretska pitanja. Na žalost, ta su skripta utjecala samo na odgoj slovenskih historičara i na šačicu ostalih jugoslavenskih historičara zainteresiranih za metodologiju svoje znanosti.

Klima za ozbiljne metodološke diskusije nije bila povoljna šezdesetih godina. Postojala je, dakako, velika potreba da se stvore organizacijski uvjeti za istraživanje povijesti 19. i najviše 20. stoljeća. No, u toku nastojanja da se osigura više financijskih i kadrovskih snaga za istraživanje međuratnog razdoblja i NOB-a postojala je opasnost od podređivanja historijske znanosti u cjelini najnovijem razdoblju. To se odrazilo i u školama u pokušajima izbacivanja historije do 19. stoljeća iz nastave.³⁰ Tada je uspjelo usporiti to kretanje. Danas taj proces ima mnogo brži ritam i zato bi se borba protiv njega morala služiti mnogo efikasnijim sredstvima.

Poznate su velike peripetije s našim institutima za historiju radničkog pokreta koje su imale teške posljedice. Ipak se u to vrijeme može zabilježiti viši stupanj još uvijek nesistematskih metodoloških razmatranja. Proces izlaženja iz »sitnih tema« i usmjerenje prema sintetičkim naporima primorali su historičare, koji nisu htjeli biti samo »kroničari«, da se razračunavaju s novim metodološkim pristupima.

²⁷ Bernard Stulli, Problemi naše historiografije, *Naše teme*, IV/1960, 6, 957–978; Jedan neuspjeh pokušaj identifikacije problema jugoslavenske historije, koji nije pridonio njenom daljem razvoju (ali odražava prilike pedesetih godina), jest rad *M. Đorđevića*. *Savremeni problemi istorijske nauke*, Beograd 1959.

²⁸ Bibliografiju metodoloških radova B. Đurđeva vidi u: *The Historiography of Yugoslavia*, n. dj., 15.

²⁹ *B. Grafenauer*, *Struktura in tehnika zgodovinske vede*, Ljubljana 1960, 2. neizm. izd. 1972.

³⁰ To se mišljenje javljalo čak među historičarima. Bilo je, npr., prijedloga da se kongres u Sarajevu bavi samo razdobljem nakon god. 1918!

Prema važnosti za kretanja u pravcu strukturalne historije izdvajaju se ovi tematizirani metodološki problemi:

1. kritizira se to što nema sustavne metodologije, što se pod tim pojmom još uvijek razumijeva samo tehnika istraživanja i klasičnih pomoćnih historijskih znanosti. Sustavna ocjena jugoslavenske historiografije smatra se pri tom važnim uvjetom u bitki za marksističku metodologiju;
2. javljaju se prvi pokušaji analize metode tradicionalne historije;
3. osuđuje se pozitivistička faktografija, jednostrana koncentracija na političku historiju, izolacija političke sfere od ekonomskih i kulturnih fenomena. Kritiziraju se usko specijalizirane »posebne istorije«;
4. zahtijeva se — ne nabranjanje i opis činjenica nego njihova analiza i razmišlja se o putovima prema sintezi;
5. suradnja s društvenim znanostima i interdisciplinarni pristup smatra se neophodnim uvjetom za napredak historije;
6. zahtijeva se upotreba kvantitativnih metoda i upozorava se na potrebu primjene statistike;
7. zahtijeva se timski rad;
8. pokušavaju se utvrditi znanstveni kriteriji za istraživanje najbliže prošlosti;

9. iznose se razna načela u obrani od tehnokratskog reduciranja historije i od žurnalističkih deformacija koje nastupaju pod firmom znanosti.³¹

B. Đurđev je u toku šezdesetih godina dopunio svoj metodološki interes radovima o kretanju historije prema znanosti, o vrstama suvremene historiografije s obzirom na cilj da se postigne dijalektičko-materijalistička historijska znanost. Pri tom je postavio važna pitanja kao što su: sistematizacija izvora, odnos evolucionizma i historizma, sinteza kao historijska metoda, odnos historije i sociologije.³² Može se, dakle, zaključiti da su neki historičari šezdesetih godina ozbiljno razmatrali osnovne metodološke probleme, nužne za ubrzavanje kretanja prema strukturalnoj historiji. To je bio rezultat napretka empirijskih istraživanja, a donekle i utjecaj preobražaja historijske znanosti u inozemstvu, ali ne i sustavne djelatnosti. Sistematizacija novih metodoloških spoznaja i njihovo širenje među historičare istraživače, nastavnike i organizatore u raznim historijskim institucijama postali su zato zadatak u sedamdesetim godinama. Povećani interes jugoslavenskih historičara za metodologiju u posljednjih nekoliko godina očigledan je. Pri tom prekretnicu prema sistematskom razmatranju metodoloških problema čine skupovi — organizirao ih je Treći program Radio-Beograda — koji su se bavili bitnim metodološkim

³¹ Problemi jugoslovenske istorijske nauke, JIČ, 3/1964, 57–83; 4/1964, 93–107; Referati B. Hrabaka, J. Marjanovića, P. Morače, B. Petranovića na savjetovanju o metodologiji društvenih nauka u Ohridu, maja 1965, JIČ, 3/1965, 35–82; Andrej Mitrović, Teškoće istorijske nauke pri proučavanju savremene istorije, *Istorijski glasnik*, 4/1965, 99–114; B. Petranović, O primeni metoda analize sadržaja u savremenoj istoriji, *Prilozi za istoriju socijalizma*, 7/1970, 251–257; B. Grafenauer, Metodologija najnovije zgodovine, *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja*, 8–9/1968–9, 207–219; F. Zwitter, K Programu dela pri proučevanju sodobne zgodovine, na i. mj., 219–227; B. Grafenauer, Problemi in naloge slovenskega zgodovinopisja v zvezi z obdobjem do 1918, *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja*, 10/1970, 193–202.

³² The Historiography of Yugoslavia, n. dj., 15.

aspektima: metodama historijske znanosti, njenim odnosom prema društvenim znanostima, funkcijom historijske svijesti i naposljetku pristupom istraživanju socijalističke Jugoslavije.³³ Nova kretanja vide se i u obraćanju veće pažnje metodologiji u odgoju mladih historičara na fakultetima, u težnji da historijska društva sudjeluju u pokretanju metodoloških rasprava, da informiraju o metodološkim člancima u inozemstvu (rubrika za metodologiju u *Časopisu za savremenu povijest*) ili predstojećem skupu o metodologiji što ga organizira Istorijsko društvo Srbije.³⁴ Težnja da se brže krene prema strukturalnoj historiji dolazi do izražaja i na našim kongresima: na prošlom kongresu s temom o odnosu grada i sela, a na ovom kongresu o društvenim pokretima i društvenim strukturama. Zato se nadamo da će, možda, prestati žalopojke da su »istorija, istoriografija i istorijska metodologija usputno obrađivane, demografska istorija nimalo ili slabo negovana« i da je historičar »formiran da radi na političkoj istoriji i slabo povezan sa srodnim oblastima društvenih nauka. Nerazvijen je metodološki instrumentarij rada na nepolitičkim temama.«³⁵

Optimističko raspoloženje u vezi s metodološkim osvješćivanjem dijela jugoslavenskih historičara mora, dakako, biti suzdržano. Pitanje je, naime, mogu li se metodološke spoznaje primijeniti u praksi, drugim riječima dopušta li to današnja razina jugoslavenske historijske znanosti. Na to pitanje može odgovoriti samo produbljena analiza razvoja jugoslavenske historiografije. Moram se tom prilikom zadovoljiti određenim, nužno jednostranim, dojmovima na temelju površnih podataka koji na prvi pogled izazivaju pažnju.³⁶ Odmah se uočava da proces prema strukturalnoj historiji ne teče istim ritmom u našim raznim sredinama. Razloge valja tražiti u obilježjima tradicija, u karakteru očuvanih izvornih fondova, u boljem ili lošijem radu historijskih institucija, u broju i formatu istraživača, u financijskim mogućnostima, u držanju središta, koja stvaraju odluke, prema historiji, u političkoj atmosferi koja usmjerava istraživanje na određena područja.

Kretanje prema strukturalnoj historiji znatno je brže u istraživanjima razdoblja do kraja 18. stoljeća nego u istraživanjima 19. i 20. stoljeća. Za antiku se to ne bi moglo reći. Ona je vezana uz arheologiju koja još uvijek više opisuje iskopine nego što pokušava istraživati društvene grupe koje su ih stvorile. Ohrabruje, međutim, da se i na tom području javljaju prva izrazita djela strukturalne historije. Kriterij kretanja prema strukturalnoj historiji ne može se svesti samo na suprotstavljanje radova iz ekonomske i »društvene« historije radovima iz političke historije. Zatim, politička historija, sama po sebi, nije »događajna«, ako se politički tokovi prate u njihovoj povezanosti s ostalim elementima povijesnih struktura. U nas postoji nizanje pojedinačnih događaja i na područjima

³³ Istoriografija i njeni metodi, Treći program Radio-Beograda, Proleće 1970; Istorija i druge nauke, na i. mj., Proleće 1971; Funkcija istorijske svesti, na i. mj., Proleće 1972; Istorija i savremeno društvo, na i. mj., br. 32, I/1977.

³⁴ U tom se okviru može spomenuti i moj pokušaj informacije o smjerovima u historijskoj znanosti i o osnovnim metodološkim problemima koji se danas tematiziraju. Historijska znanost, n. dj.

³⁵ Istorija i savremeno društvo (B. Petranović), n. dj., 69, 78.

³⁶ Prvu informaciju u tom pogledu pružaju već spomenute bibliografije jugoslavenske historiografije za međunarodne kongrese historičara.

historije ekonomije, školstva, književnosti, nauke itd. Zato se kriterij za identifikaciju određenih znanstvenih rezultata, kao proizvoda strukturalne historije ili kao bliskih strukturalnoj historiji, temelji na bogatstvu društvenih područja, koja historija postepeno osvaja, i na stupnju probijanja normi i metoda tradicionalne historije. Mislim da osnovni poticaj strukturalnoj historiji mogu dati istraživanja društvenih slojeva i odnosa i privrede. Rezultati, koji su postignuti u proučavanju feudalnih odnosa, odražavaju se u cijeloj historiografiji. Nakupljeno znanje o feudalnom sistemu srednjoevropskoga tipa i pod turskom vladavinom omogućava usporedbu i spoznaju bogatstva društvenih oblika, što samo po sebi potiskuje shematske predodžbe. Do istraživanja društvenih struktura može se doći i posrednim putem. Npr., interes za stvaranje crnogorske države vodi u istraživanje problema raspadanja plemenskog društva. Težnja da se obuhvate sve pokrajine u kojima žive Hrvati utječe na spoznaju vrlo različitih društvenih struktura u njima i omogućava upotrebu usporedbene metode. Posebno značenje u tom pogledu ima ekonomska historija koja u nas raste brzim tempom. Kada se jednom postigne određeni kvantitet znanja o raznim ekonomskim područjima, tada se naziru i različiti društveni slojevi i njihovi međusobni odnosi. Određene teme, koje su vrlo pogodne za napor radi ispitivanja društvenih struktura, ne koriste se u tom smislu. To je, npr., slučaj s radničkim pokretom. Ima, doduše, radova koji se bave ekonomskim položajem radničke klase i počinju postavljati istraživačka pitanja o njenoj strukturi i široj strukturi društva kojemu pripada. No, prevladavaju pitanja karakteristična za »dogadajnu« historiju kao: socijalna demokracija ili KP prema ovom ili onom »pitanju«, prema određenoj političkoj stranci ili situaciji. Ipak, ne može se reći da se politička historija djelomično ne okreće prema širim društvenim aspektima. Npr., u diplomatskoj historiji, koja je donedavna bila klasičan primjer »dogadajne« historije, ima sve više radova o međunarodnim ekonomskim odnosima koji se sami po sebi ne mogu istraživati s uskog vidokruga diplomatskih kancelarija.

Put jugoslavenske historije prema istraživanju društvenih struktura vodi i preko interesa za društvene sukobe. Iako im se nekad pristupa isključivo kao prema revolucionarnoj tradiciji koja treba da legitimira današnje društvo, postignuti su rezultati koji tematiziraju razna pitanja strukturalnog pristupa. To je slučaj s prvim srpskim ustankom, bosansko-hercegovačkim ustankom, Ilindenom, Bokeljskim ustankom, Hrvatsko-slovenskom seljačkom bunom i s nizom manje poznatih bunâ, nemira i protesta.

U toku je i kretanje prema upotrebi statističke metode. Već se razmišlja o postavljanju »serija«, tj. o upotrebi raznih popisâ, npr. crkvenih maticâ. Postoji već i historija cijenâ i prvi skromni elementi demografske historije. No, tematizirano i naglašeno to je kretanje samo u slovenskoj historiografiji koja se najviše približila strukturalnom pristupu i dala, štoviše, sintetičke rezultate na području »ekonomske i socijalne historije«.

I istraživanje gradova, koje je u nas posebno rašireno, i obavlja se u obrađivanju svih povijesnih razdoblja, vodi strukturalnoj historiji. Na tom području već imamo radove s izrazitim strukturalnim pristupom, koji obuhvaćaju grad kao cjelinu sa svih mogućih aspekata društvenog života. Dakako, još uvijek prevladavaju opisi, npr., obrta i trgovine,

određenih političkih događaja, radničkog pokreta itd. u pojedinim gradovima koji se kreću u tradicionalnim okvirima. Slično je i s lokalnom historijom koja se posljednjih godina pojavila s novim lokalnim zbornicima radova i velikim brojem priloga. Ako uzmemo u obzir da je francuska strukturalna historija iskušala svoje metode upravo na tom području, jer je lakše najprije istraživati elemente jedne uže strukture, onda možemo s time biti zadovoljni pod uvjetom da lokalna historija krene izvan svoga tradicionalnog okvira. Čini se da je, zasad, na tom putu samo slovenska historiografija gdje je taj problem izričito tematiziran.

Očigledno je da je »staro« u jugoslavenskoj historiji još uvijek znatno jače od »novoga«. To se vidi, npr., i u izuzetnom interesu za biografije i pojedinačne događaje u vezi s istaknutim ličnostima. Bez njih, dakako, nema povijesti. No, iz djelatnosti određenih ličnosti može se dobiti uvid u šira društvena kretanja. U tom je pogledu učinjeno vrlo malo. U nas su radovi sintetičkoga karaktera za sada još malobrojni ali je zato vrlo izrazita težnja da se pišu kolektivne »sinteze«, uglavnom iz nacionalne povijesti. Pri tom se metodološka pitanja više ne mogu izbjegavati. Ona nas zasipaju sa svih strana. Bez obzira na sve slabosti u vezi s time, te su naše »sinteze« odlučna stepenica na putu prema strukturalnoj historiji i o njima umnogome ovisi budući razvoj jugoslavenske historijske znanosti. Čini se da se upravo u vezi s našim »sintezama« javljaju zasad nepremostive poteškoće strukturalnom pristupu, jer se osnovna metodološka načela nisu prethodno sustavno razmatrala i jer empirijska istraživanja »sitnih temâ« nisu dala rezultate potrebne sintezi. Postoji, dakle, opasnost da te »sinteze« zadrže u načelu isti karakter kao zbirke članaka, od kojih svaki obrađuje po jednu »ladicu« određene problematike, kao što u »sintezi« svaki autor piše na temelju rezultata svoje uže specijalizacije, tj. unosi u »sintezu« svoju posebnu »ladicu« koja nema veze s »ladicom« drugoga autora, ukoliko urednik ne zahvati energično u tekst. Zato je otvoreno pitanje hoće li se naše sinteze razlikovati od zbirke članaka samo u tehničkom pogledu ili mnogo dublje. Diskusija o »sintezi« zacijelo bi bila neobično važna stepenica na putu prema novim pristupima povijesnoj materiji.

Može se, dakle, reći da usmjerenje prema »novom« još ne prevladava u jugoslavenskoj historiografiji. No splet uvjetovanosti: razina, koja je postignuta nakon trideset godina i ne podnosi više isključivo »događajnu« historiju, razvoj antidogmatske marksističke teorije u Jugoslaviji i izvan nje, opće kretanje evropske historijske znanosti, nužnost da se historijska znanost društveno afirmira u borbi s antihistorijskim redukcionizmom i u Jugoslaviji — upućuju nas na to da postoji mogućnost postepenog prevladavanja »staroga«. Zato sam uvjeren da i naša historijska znanost stoji pred značajnim preobražajem koji će joj omogućiti da ostane na životu pod uvjetom da se uložiti sistematski napor za metodološko »osvješćivanje« historičara i za metodološki odgoj mladih snaga.